

УДК: 502.75 (477.54)

До питання вивченості поширення рідкісних видів рослин та угруповань в Шевченківському районі Харківської області О.В.Філатова

Національний фармацевтичний університет (Харків, Україна)
ztaxon@i.ua

Ботанічні дослідження заповідних та перспективних для заповідання територій Шевченківського району Харківської області дозволили визначити межі 5 об'єктів, цінних із фітосозологічної точки зору, загальною площею 1725 га. Фітоценотичний аналіз показав, що на їх території представлені всі типи природної рослинності, що властиві для району: лучні, справжні та чагарникові степи, байрачні діброви, справжні, засолені та болотисті луки, прибережно-водна і водна рослинність. Тут зростає 4 рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України: *Amygdaleta nanae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta pulcherrimae* і 36 рідкісних видів рослин: 9 видів із Червоної книги України (*Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Crambe aspera*, *Dactylorhiza incarnata*, *Fritillaria meleagroides*, *Pulsatilla pratensis*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana* й *S. pulcherrima*) і 25 видів із Червоного списку Харківської області. В роботі наведені списки рідкісних видів та рослинних угруповань для кожної з обстежених територій. Найціннішими у ботанічному відношенні є заказники «Новомиколаївський», «Мерехнянський» та «Гетьманівський», де у кожному, окрім рідкісних рослинних угруповань, зростає понад 10 рідкісних видів.

Ключові слова: рідкісні види рослин, рідкісні рослинні угруповання, природно-заповідний фонд, екологічна мережа, Харківська область.

К вопросу изученности распространения редких видов растений и растительных сообществ в Шевченковском районе Харьковской области О.В.Филатова

Ботанические исследования заповедных и перспективных для заповедания территорий Шевченковского района Харьковской области позволили определить границы 5 объектов, ценных с созологической точки зрения, общей площадью 1725 га. Фитоценотический анализ показал, что на их территории представлены все типы естественной растительности, характерной для района: луговые, настоящие и кустарниковые степи, байрачные дубравы, настоящие, засоленные и болотистые луга, прибрежно-водная и водная растительность. Тут произрастают 4 растительные сообщества, занесённые в Зелёную книгу Украины: *Amygdaleta nanae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta pulcherrimae* и 36 охраняемых видов растений: 9 видов из Красной книги Украины (*Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Crambe aspera*, *Dactylorhiza incarnata*, *Fritillaria meleagroides*, *Pulsatilla pratensis*, *Stipa capillata* и *S. lessingiana*, *S. pulcherrima*) и 25 видов из Красного списка Харьковской области. В работе приведены списки охраняемых видов и растительных сообществ для каждой обследованной территории. Наиболее ценны в ботаническом плане заказники «Новониколаевский», «Мерехнянский» и «Гетьмановский», где в каждом, кроме охраняемых растительных сообществ, произрастает более 10 охраняемых видов.

Ключевые слова: редкие виды растений, редкие растительные сообщества, экологическая сеть, природно-заповедный фонд, Харьковская область.

On the question of knowledge of the distribution of rare plant species and plant communities in Shevchenko district of Kharkiv region O.V.Filatova

The botanical research of existing and prospective reserved territories of Shevchenko district (Kharkiv region) have allowed us to determine the boundaries of 5 expected objects of a total area of 1725 ha. Phytocoenotic analysis showed that they represented all types of natural vegetation typical for the region: real and shrub steppe, ravine oak forests, real, saline and marshy meadows, semi-aquatic and aquatic vegetation. There are 4 common plant communities listed in the Green book of Ukraine: *Amygdaleta nanae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta pulcherrimae*, and 36 endangered species: 9 species from the Red book of Ukraine: *Adonis*

vernalis, *A. wolgensis*, *Crambe aspera*, *Dactylorhiza incarnata*, *Fritillaria meleagroides*, *Pulsatilla pratensis*, *Stipa capillata*, *S. lessingiana*, *S. pulcherrima*, and 25 species from the Red List of Kharkiv region. The publication presents the lists of protected species and plant communities for each of the studied areas. The most botanically valuable reserves are "Novonikolaevskiy", "Merehnyanskiy" and "Hetmanivskiy". In addition to protected plant communities, more than 10 rare plant species are present in each of these reserves.

Key words: rare plant species, rare plant communities, ecological network, natural reserve fund, Kharkiv region.

Вступ

У зв'язку з інтеграцією України в Європейське співтовариство передбачається збільшення площі природно-заповідних територій і доведення її до загальноєвропейських вимог. Це зазначено у Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, що була розроблена Кабінетом Міністрів України і затверджена відповідною постановою №385 від 06.08.2014. Для Харківської області передбачено збільшити площу природно-заповідного фонду (ПЗФ) до 2021 року – до 282,8 тис. га і довести відсоток заповідності до 9%. Зараз Харківська область посідає далеко не перше місце в Україні за площею ПЗФ, а Шевченківський район – одне з останніх місць в межах області.

Дані про рослинність і рідкісну флору Шевченківського району є у роботах Ф.О.Гринь (1973), Л.М.Горєлової та О.О.Альохіна (1999, 2002). Результати обстежень деяких заповідних територій цього району знайшли віддзеркалення у публікаціях О.В.Філатової, О.Г.Вовк, О.В.Клімова (2003), О.В.Філатової (2011, 2014). Систематизовані довідникові дані про природно-заповідний фонд та Екологічну мережу Харківщини представлені в роботах співробітників УкрНДІЕП (Клімов та ін., 2005, 2008).

Метою даної роботи є узагальнення результатів польових ботанічних досліджень на заповідних територіях Шевченківського району і пошук перспективних для заповідання територій задля ефективного збереження флори і рослинності.

Об'єкт та методика досліджень

Матеріал для досліджень збирали протягом 1995–2014 рр. під час проведення експедиційних виїздів із співробітниками лабораторії проблем заповідних територій Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем при виконанні робіт по створенню державного кадастру територій ПЗФ, оптимізації мережі ПЗФ Харківщини, створенню екологічної мережі Харківської області. Для дослідження рослинного покриву заповідних і перспективних для заповідання територій були використані стандартні методи геоботанічних досліджень. В межах виявлених типів рослинності фіксували найбільш поширені рослинні угруповання, встановлювали їх флористичний склад. Особливу увагу звертали на наявність і поширення рідкісних видів, що занесені до Червоної книги України (2009), Червоного списку Харківської області (Клімов та ін., 2005), рідкісних і типових рослинних угруповань із Зеленої книги України (2009). обов'язково оцінювався ступінь збереження досліджених територій в природному стані та особливості антропогенного впливу на їх фітобіоту. В результаті камеральної обробки матеріалу був складений список рідкісних видів флори судинних рослин Шевченківського району (латинські назви із прізвищем автора наведені у табл. 2).

Шевченківський район Харківської області (площа 977 км²) розташований у східній частині Харківської області. Це південно-західні схили Середньоруської височини, вододільне плато між рр. Великий Бурлук та Середньою і Волоською Балаклійками – лівими притоками р. Сіверський Донець. За геоботанічним районуванням район належить до Європейської степової області, Степової підобласті, Понтичної степової провінції, Середньодонської степової підпровінції, Сіверськодонецького округу різнотравно-злакових степів, байрачних дубових лісів та рослинності крейдяних відслонень (томілярів). Ґрунти на вирівняних ділянках плато представлені чорноземами звичайними середньогумусними, на схилах – більш або менш змитими. В заплавах річок поширені лучно-чорноземні та лучні поверхнево-солонцюваті ґрунти. На ділянках з близьким заляганням ґрунтових вод розвинені потужні та наносні лучно-болотні, інколи солонцюваті і солончаківі, ґрунти. В минулому в районі переважав лісовий тип рослинності. Наразі площі лісових насаджень скоротилися до 3965 га, що складає менше 4% загальної площі району. Ліси представлені переважно байрачними дібровами, що зростають на схилах правих берегів річок. Зараз Шевченківський район являє собою майже суцільний агроландшафт, розораність сягає 71%. Природні і напівприродні території збереглися на 23% площі району. Це насамперед заплави і

призаплавні схилі території вздовж рр. Великий Бурлук, Волоська Балаклійка та Синиха (Клімов та ін., 2005).

Результати та обговорення

Природні і напівприродні території у Шевченківському районі залишилися переважно у заплавах річок і поблизу них. Це заплавні і схилі землі, де неможливе розорювання. Ботанічні обстеження цих територій дозволили пов'язати перспективи розширення мережі заповідних об'єктів району зі створенням Екологічної мережі Харківщини, як складової національної екологічної мережі. Згідно з проектом її створення у Шевченківському районі проходять 2 екокоридори: Галицько-Слобожанський загальнодержавного значення та Балаклійсько-Синихінський місцевого значення (Клімов та ін., 2008). Перелік і загальна характеристика існуючих об'єктів ПЗФ і перспективних для заповідання територій наведена у табл. 1. Вони репрезентують майже всі типи природної рослинності, що представлені у регіоні дослідження: лучні, справжні та чагарникові степи, байрачні діброви, справжні, засолені та болотисті луки, прибережно-водна і водна рослинність.

Заповідні території, що не увійшли до складу екомережі, були створені ще у 80-і роки минулого сторіччя. Вони розташовані на схилах яружно-балкових систем. Рослинний покрив представлений переважно формаціями справжніх і чагарникових степів де збереглися угруповання, занесені до Зеленої книги України: *Amygdaleta nanae*, *Stipeta capillatae*, *Stipeta lessingiana*, *Stipeta pulcherrima* (табл. 2). У складі раритетної флори, занесеної до Червоної книги України (ЧКУ), крім ценозоутворюючих видів роду *Stipa* L., відмічені *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Crambe aspera*, *Pulsatilla pratensis*. Із представників степових ценозів, що входять до Червоного списку Харківської області, на території «Новомиколаївського» ботанічного заказника зростає 10 видів, «Мерехнянського» та «Веселого» ентомологічних заказників – по 5 видів у кожному.

Лісостеповий Галицько-слобожанський екокоридор проходить на півночі району вздовж р. Великий Бурлук заплавою і призапавною частинами її долини. В його межах, окрім двох створених на початку XXI ст. об'єктів ПЗФ (ботанічний заказник «Аркадівський», ботанічна пам'ятка природи «Шишківська»), передбачено створити ще два – ботанічний заказник «Великобурлуцька заплава» (зарезервований ще в XX ст.) та водно-болотне угіддя «Заплава р. Великий Бурлук» (включає зарезервовані, але так й не створені заказники місцевого значення – ботанічний «Василенківський» та орнітологічний «Гетьманівський»). На цих територіях представлені заплавні рослинні угруповання, серед яких переважають за площею лучні – справжні, засолені та болотисті луки. Фрагменти справжніх та чагарникових степів зустрічаються на крутосхилах правого берега р. Великий Бурлук та на схилах врізаних у нього балок. У межах заповідних і перспективних для заповідання територій Галицько-Слобожанського екокоридору, крім згаданих вище рідкісних видів рослинних, наявні також 2 лучні види з ЧКУ – *Dactylorhiza incarnata* та *Fritillaria meleagroides*, і ще 12 рідкісних видів флори Харківщини (5 – представники степових ценозів і 7 – засолених луків) (табл. 2).

Балаклійсько-Синихінський екокоридор проходить у південній частині району заплавами рр. Волоська Балаклійка та Синиха, утворює на вододільному плато єдиний структурний елемент. Наразі в його складі лише два заказники – існуючий ентомологічний заказник «Кравцівський» та зарезервований «Безмятежненський». Перший було створено на схилах балкової системи на початку XXI ст. У складі його рослинності представлені фрагменти байрачних дібров, угруповання справжніх степів та луків. Другий заказник розташований у заплаві р. Волоська Балаклійка і репрезентує засолені і болотисті луки, водно-болотну рослинність. В межах цього екокоридору із рідкісних рослинних угруповань наявні лише *Stipeta capillatae*, а до складу раритетної частини флори, крім *Stipa capillata*, входять 8 видів із ЧКУ (4 – степові, 4 – властиві для засолених і болотистих луків) (табл. 2).

В цілому, рослинний покрив заповідних та перспективних для заповідання територій Шевченківського району характеризується значним фітоценотичним і флористичним різноманіттям. У його складі 4 рідкісні рослинні угруповання, що занесені до Зеленої книги України. Всі вони властиві для степових ценозів. Угруповання *Stipeta capillatae* представлені на територіях 8 об'єктів («Новомиколаївський», «Мерехнянський», «Веселий», «Гетьманівський», «Василенківський», «Шишківська», «Великобурлуцька заплава», «Заплава р. Великий Бурлук»), *Stipeta lessingiana* – на 4 об'єктах («Новомиколаївський», «Мерехнянський», «Заплава р. Великий Бурлук»),

«Кравцівський»), *Amygdaleta panae* – на двох територіях («Новомиколаївський» та «Веселий»), *Stipeta pulcherrimae* – теж на двох територіях («Мерехнянський», «Заплава р. Великий Бурлук»).

Таблиця 1.

Загальна характеристика обстежених об'єктів Шевченківського району

Назва об'єкта	Категорія	Площа, га	Типи рослинності	Антропоічний вплив
Новомиколаївський	БЗМЗ*	23,0	Лучні, справжні та чагарникові степи; болотисті луки	Сінокосіння
Мерехнянський	ЕЗМЗ	7,0	Лучні, справжні та чагарникові степи; культури дубу	Сінокосіння, заліснення
Веселий	ЕЗМЗ	3,9	Лучні, справжні та чагарникові степи	–
У складі Галицько-Слобожанського екокоридору загальнодержавного значення				
Аркадівський	БЗМЗ	22,9	Справжні, засолені та болотисті луки	Терасування, заліснення
Шишківська	БППМЗ	15,0	Лучні, справжні та чагарникові степи; заболочене днище балки	Випасання
Заплава р. Великий Бурлук	ВБУ	1541,0	Справжні, засолені та болотисті луки, водно-болотна та водна рослинність; лучні, справжні та чагарникові степи	Випасання, сінокосіння
Василенківський	БЗМЗ (зарезерв., у складі ВБУ)	54,4	Справжні степи; засолені луки	Випасання
Гетманівський	ОЗМЗ (зарезерв., у складі ВБУ)	228,1	Лучні, справжні степи; засолені луки, водно-болотна та водна рослинність; лісові культури	Луки – випасання, степ – заліснення
Великобурлуцька заплава	БЗМЗ (зарезерв.)	76,0	Лучні, справжні та чагарникові степи; засолені луки, водно-болотна рослинність	Сінокосіння
У складі Балаклійсько-Синихінського екокоридору місцевого значення				
Безмятежненський	ЕЗМЗ (зарезерв.)	36,6	Засолені та болотисті луки, водно-болотна рослинність	Випасання
Кравцівський	ЕЗМЗ	22,0	Лучні, справжні та чагарникові степи; заболочене днище балки, порослева діброва віком понад 90 р.	Випасання

Примітка. * БЗМЗ – заказник місцевого значення; ЕЗМЗ – ентомологічний заказник місцевого значення; БППМЗ – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення; ВБУ – водно-болотне угіддя; ОЗМЗ – орнітологічний заказник місцевого значення.

Таблиця 2.

Раритетна фітобіота обстежених об'єктів Шевченківського району

№	Угруповання, вид	Новомиколаївський БЗМЗ	Мерехнянський ЕЗМЗ	Веселий ЕЗМЗ	Аркадівський БЗМЗ	Шишківська БППМЗ	Заплава р. Великий Бурлук	Василівський	Гетьманівський	Великобурлуцька заплава	Безмятежненський	Кравцівський
Угруповання, що занесені до Зеленої книги України												
1.	<i>Amygdaleta nanae</i>	+		+								
2.	<i>Stipeta lessingiana</i>	+	+				+					+
3.	<i>Stipeta capillata</i>	+	+	+		+	+	+	+			
4.	<i>Stipeta pulcherrimae</i>		+				+					
	Разом угруповань	3	3	2	-	1	3	1	1	1	-	1
Види, що занесені до Червоної книги України												
1.	<i>Adonis vernalis</i> L.	+	+									
2.	<i>Adonis wolgensis</i> Steven	+										
3.	<i>Crambe aspera</i> M. Bieb.		+					+				
4.	<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo s.l.								+			
5.	<i>Fritillaria meleagroides</i> Patrinx Schult. & Schult. f.								+			
6.	<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill. s.l.		+						+			
7.	<i>Stipa capillata</i> L.	+	+	+		+	+	+	+	+		
8.	<i>Stipa lessingiana</i> Trin. & Rupr.	+	+				+					+
9.	<i>Stipa pulcherrima</i> K. Koch		+				+					
	Разом видів	4	6	1		1	3	2	4	1	-	1
Види, що занесені до Червоного списку Харківської області												
1.	<i>Amygdalus nana</i> L.	+		+								
2.	<i>Astragalus pubiflorus</i> DC.	+										
3.	<i>Campanula persicifolia</i> L.		+									
4.	<i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) Woronov	+				+	+					+
5.	<i>Cirsium esculentum</i> (Siev.) C.A. Mey.				+			+	+		+	
6.	<i>Chartolepis intermedia</i> Boiss.				+		+				+	
7.	<i>Clematis integrifolia</i> L.	+		+								
8.	<i>Galatella linostris</i> (L.) Rchb. f.								+			
9.	<i>Goniolimon tataricum</i> (L.) Boiss.			+		+	+					
10.	<i>Glaux maritima</i> L.							+	+			
11.	<i>Iris pumila</i> L.	+										
12.	<i>Inula helenium</i> L.											+
13.	<i>Limonium donetzicum</i> Klokov				+					+		
14.	<i>Linum flavum</i> L.		+									
15.	<i>Ornithogalum kochii</i> Parl.	+										
16.	<i>Rhaponiticum serratuloides</i> (Georgi) Bobrov				+		+		+			
17.	<i>Salvia nutans</i> L.	+		+			+		+			+
18.	<i>Salvia aethiopsis</i> L.	+							+			+

19.	<i>Salvia pratensis</i> L.			+				+				
20.	<i>Spirae acrenata</i> L.		+									
21.	<i>Sanguisorba officinalis</i> L.	+			+					+		
22.	<i>Thalictrum lucidum</i> L.										+	
23.	<i>Vinca herbacea</i> Waldst. & Kit.	+	+									+
24.	<i>Pedicularis dasystachys</i> Schrenk				+							
25.	<i>Veronica incana</i> L.		+									
	Разом видів	10	5	5	6	2	6	2	6	2	3	5

В складі рідкісної флори відмічені 9 видів, які включені до Червоної книги України. Крім чотирьох видів *Stipa* L., які є ценозоутворювачами рідкісних угруповань із Зеленої книги України, підлягають охороні в межах країни степові види: *Adonis vernalis* («Новомиколаївський», «Мерехнянський»), *A. wolgensis* («Новомиколаївський»), *Pulsatilla pratensis* («Мерехнянський», «Гетьманівський») та види лучної флори: *Dactylorhiza incarnata* і *Fritillaria meleagroides* («Гетьманівський»). Рідкісними для флори Харківщини є 25 видів (табл. 2), серед яких 15 видів характерні для лучних, справжніх та чагарникових степів (*Amygdalus nana*, *Astragalus pubiflorus*, *Campanula persicifolia*, *Cerasus fruticosa*, *Clematis integrifolia*, *Goniolimon tataricum*, *Iris pumila*, *Linum flavum*, *Ornithogalum kochii*, *Salvia nutans*, *S. aethiopsis*, *S. pratensis*, *Spiraea crenata*, *Vinca herbacea*, *Veronica incana*); 10 – для справжніх, засолених і болотистих луків (*Chartolepis intermedia*, *Galatella linosyris*, *Glaux maritima*, *Inula helenium*, *Limonium donetzicum*, *Rhaponticum serratuloides*, *Sanguisorba officinalis*, *Thalictrum lucidum*, *Cirsium esculentum*, *Pedicularis dasystachys*). На жаль, зростання 24 з 36 рідкісних видів було виявлено лише на одній–двох обстежених територіях, що робить їх популяції досить вразливими. Найбільше різноманіття рідкісної фітобіоти відмічено у заказниках «Новомиколаївський», «Мерехнянський», «Гетьманівський», «Кравцівський», «Заплава р. Великий Бурлук»; дещо менше – у «Веселому» і «Аркадівському». Лише по 3 рідкісні види зустрічаються на території таких об'єктів, як ботанічна пам'ятка «Шишківська», заказників «Великобурлуцька заплава» і «Безмятежненський».

Майже на всіх досліджених територіях виявлені наслідки антропогенного впливу. На степових схилах і заплавах луках проводиться часткове викошування території або випасання свійської худоби. Найбільшої шкоди степовим угрупованням завдало терасування і заліснення схилів, що мало місце у «Мерехнянському», «Аркадівському» та «Гетьманівському» заказниках.

Висновки

Проведений аналіз показав, що незважаючи на майже суцільну розораність Шевченківського району, на його території збереглися ділянки з природною рослинністю, що відрізняються значним флористичним і ценотичним різноманіттям. Це об'єкти ПЗФ і перспективні для заповідання території, що увійшли до складу екологічної мережі. На порівняно невеликій площі представлені майже всі ценотичні комплекси Шевченківського району (лучні, справжні та чагарникові степи; байрачні діброви; справжні, засолені та болотисті луки; прибережно-водна і водна рослинність).

Треба відзначити, що на територіях заповідних об'єктів, створених у минулому сторіччі, незважаючи на їх малі площі, флористичне і ценотичне різноманіття збережене краще, ніж на створених пізніше і перспективних для заповідання. Це може опосередковано свідчити про дієвість довгострокової охорони. Остаточне заповідання перспективних територій в п'ять разів збільшить площу, на якій будуть охоплені охороною 4 рідкісні для України рослинні угруповання і 36 видів рослин – 9 із Червоної книги України і 25 із Червоного списку Харківської області.

Список літератури

- Гринь Ф.О. Рослинність крейдяних відслонень // Рослинність УРСР. Степи, кам'яністі відслонення, піски. – К.: Наукова думка, 1973. – 356с. /Gryn' F.O. Roslynnist' kreydyanykh vidslonen' // Roslynnist' URSR. Stepy, kam'yanysti vidslonennya, pisky. – K.: Naukova dumka, 1973. –356s./
- Горелова Л.М., Альохін О.О. Рідкісні рослини Харківщини. – Харків: ХНУ, 1999. – 63с. /Gorelova L.M., Al'okhin O.O. Ridkisini roslyny Kharkivs'koyi oblasti. – Kharkiv: KhNU, 1999. – 63s./
- Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины. – Харьков: ХНУ, 2002. – 231с. /Gorelova L.N., Alekhin A.A. Rastitelnyy pokrov Khar'kovshchiny. – Kharkov: KhNU, 2002. – 231s./

Зелена книга України / Під заг. ред. чл.-кор. НАН України Я.П.Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448с. /Zelena knyga Ukrainy / Pid zag. red. chl.-kor. NAN Ukrainy Ya.P.Didukha. – K.: Alterpres, 2009. – 448s./

Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. Природно-заповідний фонд Харківської області. – Харків: Райдер, 2005. – 304с. /Klimov O.V., Vovk O.G., Filatova O.V. ta in. Pryrodno-zapovidnyy fond Kharkivs'koyi oblasti. – Kharkiv: Rayder, 2005. – 304s./

Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. Екологічна мережа Харківської області. – Харків, 2008. – 168с. /Klimov O.V., Filatova O.V., Nadtochiy G.S. ta in. Ekologichna merezha Kharkivs'koyi oblasti. – Kharkiv, 2008. – 168s./

Філатова О.В. Флоросозологічна цінність ентомологічних заказників Харківщини // Ботаніка та мікологія: проблеми і перспективи на 2011–2020 роки. Мат. Всеукраїнської наукової конференції / Під ред. І.О.Дудки та С.Я.Кондратюка. – К.: Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного, 2011. – С. 149–151. /Filatova O.V. Florosozologichna tsinnist' entomologichnykh zakaznykiv Kharkivshchyny // Botanika ta mikologiya: problem ta perspektvyu na 2011–2020 roky. Mat. Vseukrainskoi naukovoi konferentsii / Pid red. I.O.Dudky ta S.Ya.Kondratyuka. – K.: Instytut botaniky im. M.G.Kholodnogo, 2011. – S. 149–151./

Філатова О.В. Флоросозологічна цінність малих за площею територій природно-заповідного фонду Харківщини // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали III Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2014. – С. 248–250. /Filatova O.V. Florosozologichna tsinnist' malykh za ploshcheyu terytoriy pryrodno-zapovidnogo fondu Kharkivshchyny // Roslynnyy svit u Chervoniy knyzi Ukrainy: vprovadzhennya global'noyi strategiyi zberezhennya rosllyn. Materialy III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii. – Lviv, 2014. – S. 248–250./

Філатова О.В., Вовк О.Г., Клімов О.В. Роль ентомологічних заказників в збереженні фіторізноманіття Харківщини // Заповідна справа в Україні. – 2003. – Т.9, вип.2. – С. 6–10. /Filatova O.V., Vovk O.G., Klimov O.V. Rol' entomologichnykh zakaznykiv v zberezhenni fitoriznomanittya Kharkivshchyny // Zapovidna sprava v Ukraini. – 2003. – T.9, vyp.2. – S. 6–10./

Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. Я.П.Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912с. /Chervona knyga Ukrainy. Roslynnyy svit / Pid zag. red. Ya.P.Didukha. – K.: Globalkonsaltyng, 2009. – 912s./

Представлено: О.Г.Вовк / Presented by: O.V.Vovk

Рецензент: О.В.Безроднова / Reviewer: O.V.Bezrodnova

Подано до редакції / Received: 29.01.2017